

Андрій ПАЛЬЧИК

ПРОГРАМА ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЇ Р. БУЛЬТМАНА І ВІДПОВІДЬ КАТОЛИЦЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ

“Програма деміфологізації” Нового Завіту Р. Бультмана зустрілася з поважною критикою у католицькому теологічному середовищі. Незважаючи на суперечність багатьох ідей дослідника з вченням Церкви, католицька біблеїстика не відкидає методології Бультмана, але наголошує на внесенні принципових коректив.

Ключові слова: деміфологізація, Євангеліє, Ісус Христос, теологія, міф.

Постановка проблеми. Дослідження проблеми християнського Об’явлення, яке є стрижнем теологічних дисциплін, не може оминати питання історичної вірогідності євангельських оповідань, а особливо їх центральної постаті – Ісуса Христа. Чи для сучасної людини (передусім християнина) зміст новозавітних книг ще є актуальним? Різноманітні спроби наново “відкрити” правду про Ісуса та його учнів авторами чисельних “сенсаційних” телепередач та статей дуже часто позбавлені наукового обґрунтування. На жаль, менш популярними є справжні біблійні дослідження, в яких також відбувається пошук історичного Ісуса, але за допомогою властивої методології.

Особливу роль у науковому вивченні Писання відіграла низка протестантських богословів. Серед них особливе місце займає постать Рудольфа Бультмана (1884–1976), який намагався “відновити” християнське Об’явлення згідно з вимогами сьогодення за допомогою “програми деміфологізації”.

Аналіз актуальних досліджень. Серед дослідників, які зацікавилися теологією Бультмана, можна назвати К. Ясперса, У. Босланда та Г. Клінгера. У радянські часи ідеї протестантського мислителя були доступні читачеві опосередковано завдяки працям В. І. Гараджи, Д. М. Угриновича і М. К. Трофімова. Пострадянський період дослідження думки Бультмана пов’язаний з іменами таких дослідників, як С. В. Льозов, А. Ю. Міронов, Т. П. Ліфінцева. Католицьку критику ідей Р. Бультмана можна знайти у творах Р. Марле, В. Каспера, польських теологів Ю. Кудасевича та М. Русецького.

Метою даної статті є представлення ідей Бультмана у контексті католицької теології, а також аналізу та критики деміфологізації представниками католицької біблеїстики.

Виклад основного матеріалу. Новочасні пошуки візерунка історичного Ісуса, незалежні від офіційного вчення Церкви, беруть початок у XVIII ст. разом з появою “біографічного” напрямку (Г. С. Раймарус, Е. Ренан). Д. Штраус був засновником іншого напрямку, який взагалі заперечив історичність цієї постаті (Б. Бауер, А. Дреус), а також вплинув на творчість Ф. Енгельса і В. І. Леніна [12, с. 140–142]. Особливим етапом у біблійних

дослідженнях було повстання *школи історії форм (Formgeschichte)*, що цікавилася головним чином текстами Нового Завіту. Найбільш відомим представником школи був протестантський теолог Р. Бультман.

Як дослідник Нового Завіту Бультман став відомим завдяки праці “Історія синоптичної традиції”, виданій у 1921 р. На німецького теолога вплинули ідеї А. фон Гарнака, “формальна критика” Г. Гункеля, праці І. Вейса і екзистенційна філософія М. Хайдеггера [5, с 783].

На виникнення ідеї “деміфологізації” Бультмана безпосередньо вплинув М. Дібеліус (1883–1947), який висунув тезу про колективний та анонімний характер переказів Євангелія. На його думку, праця євангелістів полягала в зібранні літературних оповідей, щоб попереджувати Євангелія у формі писаних текстів. Дібеліус ділить ці оповіді на низку літературних жанрів, серед яких є також міфологічні сюжети. Змістом таких оповідей є представлення Ісуса як Сина Божого і посередника між Богом та людиною [10, с. 16–20]. Бультман ще радикальніше підійшов до вирішення проблеми, запропонувавши комплексне використання літературно-філологічного та соціологічно-теологічного підходів.

Літературно-філологічний підхід, що використовувався школою історії форм для реконструкції усної традиції, був застосований для дослідження оповідей про Ісуса, які попереджували писані Євангелія. В усній традиції переказувалися короткі оповідання або висловлювання Ісуса. Бультман вважав, що ці літературні форми, переплавившись у творчому горнілі анонімної спільноти, були так перероблені, що майже втратили свою історичну автентичність [10, с. 22].

З іншого боку, метод Бультмана мав соціологічно-теологічні підвалини. Особливу увагу треба звернути на так званий “соціологічний постулат”, за яким первісна християнська спільнота була творчою у властивому сенсі цього слова. Тому життєве середовище (*Sitz im Leben*) євангельських текстів слід шукати не в житті Ісуса чи апостолів, але в анонімній громаді християн. На думку німецького дослідника, первісна християнська спільнота взагалі не цікавилася історичними фактами, не хотіла знати, що Ісус із Назарету чинив чи говорив, але намагалася зарадити своїм життєвим проблемам: проповіді, полеміці, місіонерству і культу. Власне, у лоні цієї спільноти варто шукати початкової євангельської традиції [10, с. 22–23].

Представники школи не заперечують, що традиція могла зберегти деякі слова і факти з життя Ісуса. Однак не варто очікувати забагато від цієї інформації: дані могли бути настільки zdeформованими традицією, що будь-які спроби підтвердити їх історичність майже приречені на фіаско. Такий радикальний критицизм Бультмана приводив до історичного скептицизму, внаслідок чого Євангелія вже не могли вважатися свідоцтвами історичних подій і залишалися лише свідоцтвами віри. Не варто на підставі їхніх даних що-небудь твердити про особистість і життя Ісуса з Назарету. Ось чому, на думку Бультмана, вся попередня література на тему засновника християнства не має нічого спільного з критичними дослідженнями. Апостольська керигма свідчить лише про сам факт існування такої людини, як Ісус, але не розкриває

його особистості. Таким чином, виникла прірва між Ісусом історичним та Христом керигми первісної спільноти [10, с. 23].

Для Бультмана світ, в якому створювався Новий Завіт, є світом міфологічним (у ньому мають право на існування ангели, демони, чудеса і т. п.), тоді як світ, в якому ми живемо, мислимо та діємо – є світом науки і техніки. Міфологічна мова пронизує увесь Новий Завіт, а його образи йдуть усупереч сучасному науковому світогляду і не можуть бути прийняті людиною. Ці два світи цілковито несумісні; один у певному сенсі є запереченням другого. Наукова свідомість сучасної людини характеризується відсутністю антиномічного мислення. Вона не може прийняти ті явища, які суперечать законам природи [10, с. 54–55]. Як наслідок, усі головні описи життя Ісуса мають також міфологічний характер (пreekзистенція Христа, зачаття і народження від Діви, христологічні титули, які визначають його гідність і місію – “Син Божий”, “Син Чоловічий”, “Месія”, “Господь”) і є творами спільноти, сягаючи корінням єврейської апокаліптики і гностичних сотеріологічних міфів. Бультман приймає засаду, відповідно до якої трансцендентний Бог не може увійти у цей світ і бути діючою особою історії [8, с. 46]. Отже, кожен фрагмент Євангелія, який оповідає про інтервенцію Бога у світ людей, є нічим іншим, як міфологією [10, с. 24].

Есенцією змісту Євангелія Бультман вважав керигму, тобто Добру Новину про спасіння. Для того, щоб євангельська керигма стала більш яснішою для сучасної людини, він використав певні ідеї філософії М. Хайдеггера. Існує певне “перед-зрозуміння Божої справи”, своєрідне “перед-знання” людиною Бога живого, світу та історії. Про Бога не можемо говорити як про предмет (спекулятивно і розумово), але тільки як про суб’єкт: конкретно та почуттєво. Бог, як і всі його дії, може бути зрозумілий тільки через призму спасенного заклик, який він спрямовує до людини. Цей заклик, зашифрований у Біблії, актуалізується у конкретній екзистенції, ситуації та досвіді, внаслідок чого людина може вибрати спасіння або засудження, добро або гріх. Питання про Бога стає одночасно питанням про ситуацію людини, а теологія, у свою чергу, мусить визволитися від субстанціальної і об’єктивної онтології на користь історичності та суб’єктивності [9, с. 77]. У релігійній мові Бультман позбавляється таких понять, як предмети, речі, субстанції, у той же час надаючи особливу вагу таким, як свідомість, воля, акт віри, рішення. Внаслідок цього уся дійсність редукується до індивідуальної людської історії. Слідуючи за думкою Хайдеггера, Бультман перекладає термінологію новозавітних творів на “мову сучасності”. Так, біблійним поняттям праведного і грішного життя відповідають поняття “правдивого” та “неправдивого” існування (*Dasein*). У ситуації неправдивого (тобто грішного) існування людина підвладна страху, самозасудженню, турботам; є залежною від свого минулого. Протилежністю неправдивого існування є “життя у вірі”, правдиве існування, відкрите на майбутнє і байдуже до усього мирського. Перехід з однієї екзистенційної ситуації до другої є неможливий без звістки про Христа (пор.: Іоан. 5, 24), що і є головною істиною євангельського послання [5, с. 783]. З розп’ятим і воскреслим Ісусом Христом зустрічаємося тільки у слові проповіді, і ніде більше. Він діє в історії конкретної людини як

об'єктивізація спасенного плану Бога, закликає до віри і навернення. Було б помилкою шукати історичних підстав, які можуть підтвердити історичність змісту цієї проповіді. Людина приймає керигму як слово Боже, якому не можна ставити питань. Навпаки: саме слово питає нас, чи хочемо ми йому довіритися, чи ні [10, с. 24–25].

Варто звернути увагу на той факт, що Бультман не сумнівався у фактичному існуванні такої людини, як Ісус. Однак, коли ми ставимо питання про історичність його особи, необхідно визначитися з відповідною термінологією. Справа в тому, що в німецькій мові термін “історія” має два значення, розуміння яких вимагає проблематика досліджуваної теми: “Historie” та “Geschichte”. Перше слово означає історію як науково стислу дисципліну, що обмежується ствердженням фактів, які можна зареєструвати й підтвердити. Historie охоплює усі природні явища, а також різні події людської історії, в яких час характеризується певною подільністю та послідовністю. Що ж стосується історії як Geschichte, то її зміст розкривається лише в екзистенціальному аспекті; вона шукає сенсу і значення подій [8, с. 43–44]. Власне такою історичністю, на думку Бульмана, характеризується Новий Заповіт, усі євангельські події та особа Ісуса Христа зокрема.

Вже за життя Рудольфа Бульмана зустрічаємо критичне відношення багатьох його учнів до такого бачення проблеми. Цю тенденцію добре виразив Е. Кьоземан у своїй доповіді в 1953 р: “Якщо немає зв'язку між Христом віри та Ісусом історії, то християнство стає міфом і гнозою (гносисом – *А. П.*), виникає небезпека редукації Христа до певної ідеології” [10, с. 39]. Серед послідовних критиків Бульмана можна назвати представника німецької екзегетики Єреміаса, англіканського біблеїста Додда, а також богослова та історика Церкви Кульмана [10, с. 34–35].

Програма деміфологізації набула гучного розголосу й у католицькому світі. Середина ХХ століття для Католицької Церкви пройшла під знаком наукового дослідження Писання, значним поштовхом до чого стала енцикліка папи Пія XII “*Divino Afflante Spiritu*” у 1943 р. У цьому документі було офіційно проголошене історичне дослідження Біблії. Підхід, вказаний Пієм XII, був введений до практики Папською біблійною комісією у 1964 р. Наступним важливим документом Католицької церкви була Догматична конституція про Боже Об'явлення (*Dei Verbum*) II Ватиканського собору. У документі Папської біблійної комісії “Інтерпретація Біблії у Церкві” (1993 р.), що обговорює різні методи і підходи, з якими сьогодні можна братися за біблійні тексти, також заохочується вдумливе застосування всіх знарядь біблійної критики, не втрачаючи переконання Церкви, що Біблія містить “Слово Боже в людських словах” [1, с. 51–53].

Теорія Бульмана була свого роду викликом багатовіковій церковній Традиції, яка хоч і потребувала певного оновлення, але не могла зректися своєї тотожності, а католицькі богослови, дотримуючись відповідних догматичних меж, не мали можливості підійти до інтерпретації Євангелія у вільний спосіб.

Отже, як поставилася католицька теологія до деміфологізації? З одного боку, Церква потребувала очищення віри від фантастичних і псевдохристиянських уявлень багатьох її членів, а з іншого – з'явилася небезпека поширити принципи деміфологізації на увесь зміст найважливіших – з точки зору католицької догматики – євангельських подій. Якщо багато текстів Старого Завіту у католицькій біблійно-теологічній літературі сьогодні визнано міфами, які у властивий спосіб переказують релігійні істини, то посягання Бультмана на історичність головних фактів життя і проповіді Ісуса Христа не могло не викликати спротиву. Хоча такі католицькі теологи, як Г. Гольбфас та Я. Нольте, досить далеко просунулися у присвоєнні ідей Бультмана [3, с. 53], загальна позиція церковних дослідників залишилася достатньо критичною.

Кардинал Каспер, звертаючи увагу на позитивну інтенцію Бультмана, відмічає вартість деміфологізації у зв'язку з нагромадженням у християнському світі різного роду стереотипів і помилок, які стосуються особи Ісуса Христа. Дійсно, пересічне розуміння христологічних істин (наприклад таких, що стосуються людської природи, душі чи волі Ісуса Христа) є на досить низькому рівні. У такому контексті, як переконаний кардинал, справа деміфологізації є не тільки виправданою, але й необхідною. З іншого боку, у доктрині Бультмана крилася також певна небезпека для автентичності католицького вчення. Як пише В. Каспер, “тієї миті, коли свобода та зріле самоусвідомлення людини стають всевладним центром і критерієм будь-якого мислення, релігійні уявлення і переконання, переказані Традицією, можуть ... видатися міфологією. Відтак з'являється підозра, що й віра в Ісуса Христа, переказана нам Традицією, є міфом. Чи можемо ми тепер і далі сумлінно повторювати Добру Новину про те, що Бог сходить з неба, приймає людську постать, народжується від Діви, виступає привселюдно та творить чудеса, після своєї смерті сходить до пекла, а на третій день воскресає і, вознісшись на небо, сидить праворуч від Бога – і відтоді через Духа завше присутній у проповіді і таїнствах Церкви? Чи не є усе це лише філологічною проблемою, наслідком застарілого функціонування міфічного образу світу?” [3, с. 49].

Принцип історичного обґрунтування євангельських подій (в значенні *Historie*) займає особливе місце у таких богословських дисциплінах, як біблеїстика і фундаментальна теологія (давня апологетика) Католицької церкви. Не можна погодитися з думкою, нібито “Християнській церкві історичний Ісус завжди був небажаний” і що “Церква ніколи не ставила перед собою окрему мету ґрунтовно дослідити життя “тілесного” чи історичного Ісуса” [7, с. 157]. Дійсно, теологія не ставить за головну мету дослідження виключно людської площини життя Ісуса Христа, але цікавиться й обґрунтуванням історичності його особи.

Католицька біблеїстика є більш оптимістичною щодо історичних даних про земного Ісуса, ніж скупі бультманівське ствердження його життя і смерті. Шукаючи певного “мосту” між реальними фактами життя Ісуса і

вірою християн, які вже визнавали Христа воскреслого, католицькі дослідники наголошують на існуванні передпасхальної спільноти учнів. Якщо приймаємо таку тезу, маємо можливість вийти поза “соціологічний постулат” Бультмана і довіритися описам багатьох подій, зафіксованих у Євангеліях. Традиція, яка описує слова і вчинки Христа, не є творчістю вже сформованої церковної спільноти, але бере початок у середовищі самого Ісуса та його учнів. Як наслідок, виникає потреба застосувати методіку історії форм відносно першого етапу постання Євангелія, коли увесь матеріал стосується історії, яка не має жодної теологічної обробки. Усупереч радикальному скептицизму Бультмана, католицькі біблеїсти визнають історичність певних висловлювань (λογια) [11, с. 74–76] та діянь Ісуса. Традиція про життя Вчителя з Назарету зберігалася і передавалася його учнями мнемотехнічним способом, підтвердженням чого є висновки скандинавської школи [10, с. 63–70].

Разом з тим у католицькій богословській літературі (не без впливу історії форм і “деміфологізації” Бультмана зокрема) низка подій, описаних у Євангеліях, визнається легендарними. Серед них можна зустріти сцену ходіння Ісуса по воді, преображення, розмноження хлібів, багатий улов Петра на озері, а навіть розповіді про воскресіння дочки Яіра, юнака з Наїну чи Лазаря. Подібні фрагменти розглядаються католицькими дослідниками Писання у контексті післяпасхальної віри у Христа. Як пише Каспер, “доведення, що певних чудес не можна приписати земному Ісусові, зовсім не означає, ніби вони не мають теологічного і керигматичного значення. Такого типу неісторичні описи чудес є свідченням віри у спасительне значення особи й послання Ісуса” [3, с. 114–115].

Але якщо деякі сюжети про життя Ісуса дійсно визнаються неісторичними, то чи не варто поставити під сумнів й факт Воскресіння самого Ісуса Христа? Як можна інтерпретувати тексти Євангелія, що описують пасхальні події? У своїй праці “Новий Завіт і міфологія. Проблема деміфологізації новозавітної керигми” (1948 р.) Р. Бультман виразив спротив щодо “спрощеного” розуміння Воскресіння як факту суто історичного. Ось головна його думка щодо цієї проблеми: Воскресіння не є подією *Historie*, оскільки наукове мислення виключає подібні факти; воно може мислитися виключно як подія *Geschichte*. У дійсності фактична смерть Ісуса є у своїй сутності тією ж самою подією, що й Воскресіння, проголошене віруючою спільнотою. Вони є майже тотожними за значенням: хрест виражає вмирання людини у її неправдивому існуванні, а Воскресіння – відродження для істинного буття. Спасіння людини не є наслідком якоїсь події, що відбулася майже дві тисячі років тому, але реалізується у зустрічі людини з Христом, проголошуваним у керигмі [12, с. 336].

Вагомим теологічним контраргументом такої думці є слова апостола Павла: “А коли Христос не воскрес, то марна проповідь наша, то марна й віра наша” (1 Кор 15, 14) [6, с. 425]. У цьому контексті не можна погодитися з припущенням, нібито церковна догма про Воскресіння Ісуса позбавлена історичного обґрунтування. З іншого боку, Церква не диспонує жодними

історичними доказами Воскресіння, реальність якого вона так ревниво захищає. Як пише В. Каспер, “сучасна католицька теологія шукає розв’язання цієї проблеми зазвичай за допомогою категорії знаку. Історичні події самі по собі ні про що не говорять або є багатозначними; вони починають промовляти і стають однозначними, коли опиняються у більшому значеннєвому контексті. І навпаки, інтерпретуючі слова залишаються порожніми, якщо не з’ясовують того, що насправді відбулося, і через це не знаходять підтвердження. Тому мова повинна йти не про історичні докази, а про знаки” [3, с. 186].

Х. Севериняк, критикуючи аргументацію Бульмана, вказує на знаки, “сліди” Воскресіння Ісуса, залишені в історії, якими є порожній гріб та христофанії (явлення воскреслого Христа своїм учням). Варто підкреслити зв’язок хресної смерті Ісуса з його Воскресінням, але й не можна інтерпретувати Пасху тільки як предмет переконання християн. Бульман неслухно “злив” подію Воскресіння з подією хреста, оскільки у первісних формулах віри вони виступають окремо (див. 1 Кор. 15, 3–5). Воскресіння ж стало подією, яка дала підґрунтя усій християнській керигмі [12, с. 336–337].

Отже, яку оцінку дає католицька теологія концепції Бульмана? По-перше, церковні дослідники вказують на застарілість самого розуміння міфу у його творах: будь-яке твердження про Бога у людський, земний спосіб німецький теолог називає міфічним. Бульман недооцінив вартості міфічної мови, яка насправді ніколи не втрачала актуальності. Міф (також образ, символ) виражає натуральну потребу людини у пізнанні Бога не як метафізичної абстракції, але як діючої в історії Особи. Звідси, відмовившись від одних образів, ризикуємо потрапити в полон інших, але випадкових уявлень [2, с. 63]. Польський біблеїст Ю. Кудасевич, аналізуючи “два стовпи деміфологізації” Бульмана, тобто сучасний науковий світогляд і екзистенціалізм, вказує на слабкі сторони як першого, так і другого фундаменту його теорії. Немає підстав звертати особливу увагу на космологічні уявлення старожитності, оскільки не вони є головним змістом євангельської керигми. Якщо від образу світу так залежить розуміння біблійних істин, була б потрібна постійна деміфологізація і нескінченне пристосування віри до найновіших досягнень науки і техніки. Щодо застосування філософії екзистенціалізму, то й тут Бульман – на думку Кудасевича – не є послідовним. Запозичивши необхідні поняття, німецький богослов зігнував усе багатство мови Хайдеггера, який у своїй філософії свідомо використовував образи та символи [10, с. 90–96]. Зрештою, деякі дослідники (як, наприклад, Р. Марле) звинувачують Бульмана в ідеалізмі, оскільки він не помічає вартості усього тілесного. Такий ідеалізм призводить до звуженого розуміння екзистенції, а воно, у свою чергу, – до подальших теологічних непорозумінь [4, с. 58–59].

Висновки. Незважаючи на ряд тез, що розходяться з наукою Церкви, католицька теологія не може цілковито відкинути ідеї Бульмана. Однак застосування деміфологізації у католицькій біблеїстиці здається можливим тільки після внесення дослідниками поважних коректив у визначення міфу, його місця і значення в релігійному тексті. Теологія не може позбавити

постать Ісуса Христа історичної реальності, аби Добра Новина про спасіння людини не перетворилася в міфологію.

Література

1. Барщевський Т. Вступ до біблійних наук : конспект лекцій / Т. Барщевський. – Львів : Свічадо, 2010. – 304 с.
2. Бюи М. Библия и мифология / М. Бюи // Символ. – Париж, 1986. – № 15. – С. 62–64.
3. Каспер В. Ісус Христос / В. Каспер ; [пер. з нім.]. – К. : Дух і літера, 2002. – 427 с.
4. Марле Р. Миф и историко-критический метод / Р. Марле // Символ. – Париж, 1986. – № 15. – С. 53–64.
5. Нестик Т. / Т. Нестик, Рудольф Бультман // Католическая энциклопедия / Г. Церох, В. Л. Задворный и др. – Т. 1. – М. : Издательство Францисканцев, 2002. – 1908 с.
6. Новий Завіт з коментарем. – Львів : СТРИМ, 1994. – 672 с.
7. Павленко П. Ю. Постать Ісуса Христа в контексті релігієзнавчих досліджень / П. Ю. Павленко // Українське релігієзнавство. – 2003. – № 27–28. – С. 146–157.
8. Рефуле Ф. Миф и история / Ф.Рефуле // Символ. – Париж, 1986. – № 15. – С. 43–51.
9. Bartnik Cz. S. Hermeneutyka personalistyczna / S. Cz. Bartnik. – Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1994. – 340 s.
10. Kudasiewicz J. Jezus historii a Chrystus wiary / J. Kudasiewicz. – Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 1987. – 184 s.
11. Rosik M. Jezus i jego misja. W kręgu orędzia Ewangelii synoptycznych / M. Rosik. – Kielce : Instytut Teologii Biblijnej VERBUM, 2003. – 298 s.
12. Seweryniak H. Świadectwo i sens: teologia fundamentalna / H. Seweryniak. – Płock : Płocki Instytut Wydawniczy, 2005. – 528 s.

Отримано 01.02.2012

Summary

Andriy Pal'chuk. The program of R. Bultmann's demythologization and the response of Catholic theology.

The program of the New Testament demythologization of German Protestant theologian R. Bultmann (1884–1976) clashed with valid criticism in Catholic theological environment. Despite the many contradictory ideas of the researcher with the teachings of the Church, the Catholic biblical studies doesn't reject Bultmann's methodology, but lays emphasis on fundamental amending, especially the definition and the role of myth and underlining the historicity of Jesus Christ's figure in the Gospel.

Keywords: *mythologization, Gospel, Jesus Christ, theology, myth.*